

Надійшла до редакції 10.09.2012 р.

УДК 801'373.23

ВАРІАНТИ ЧОЛОВІЧИХ ІМЕН В ОФІЦІЙНОМУ ІМЕННИКУ УКРАЇНЦІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ДОНЕЧЧИНИ: СКЛАД ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Т. В. Буга

Реферат. У статті визначено склад варіантів чоловічих імен в офіційному іменнику українців Центральної Донеччини в період з 1890 по 2010 рр., встановлено співвідношення імен у церковно-канонічній, народній та розмовно-побутовій формі; схарактеризовано основні типи варіантів; з'ясовано шляхи та причини проникнення їх до метричних книг і актових записів про народження дітей.

Ключові слова: чоловіче ім'я, варіант імені, гіпокористика, усічення, демінутив.

Явище варіантності у сфері власних назв, зокрема й особових імен, представлене ширше, ніж у сфері апелятивів, але воно ще мало вивчене в лінгвістичній науці. У сучасній українській літературній мові його досліджують І. Ковалик, Л. Белей, Т. Братушенко, Л. Кучеренко, П. Білоусенко; на матеріалі говірок різних областей України – Л. Кракалія (Буковина), О. Карпенко, С. Брайченко (Одещина), В. Познанська, Л. Кравченко (Донеччина), О. Малюк (Луганщина), С. Павелко (Івано-Франківщина) та ін. Проте до цього часу в науковій літературі немає єдиного погляду на поняття “варіант особового імені”, не створено чіткої класифікації варіантів особових імен. На думку білоруських учених (М. Бірили, А. Устиновича), “форми” імені переважно утворюються через морфологічні зміни, а “варіанти” – у результаті мінімальних фонетичних відхилень у структурі самого імені [1, с. 7]. Дослідники О. Гвоздева, К. Охомуш під “варіантом” розуміють різні фонетичні й морфологічні модифікації слова, що мають ту саму денотативну співвіднесеність [2, с. 61]. П. Чучка уточнює різницю між цими двома поняттями. Під терміном “варіант” він розуміє всяку (і фонетичну, і словотворчу, і розмовну) модифікацію того ж самого імені, у тому числі й основний, тобто стрижневий, його варіант (*Ганна, Ганя, Гануся, Гануська*), а під терміном “форма” – словозміну імені (*Ганна, Ганни, Ганні* і т. д.) [3, с. 39]. Такі визначення є вдалими, усувають неоднозначність у вживанні терміна “варіант особового імені”.

У запропонованій статті ми маємо на меті встановити особливості функціонування варіантів канонічних чоловічих імен в офіційному іменнику українців Центральної Донеччини.

Джерелами фактичного матеріалу послуговували метричні книги з Державного архіву Донецької області 1890-1910 рр. та актові записи про народження дітей з архівів РАЦС Волноваського, Костянтинівського, Красноармійського, Мар'їнського, Старобешівського та Ясинуватського районів Донецької області 1920-2010 рр.

Сільський чоловічий іменник українців Центральної Донеччини досить усталений і традиційний: репертуар його оновлюється поступово, а ядерна частина залишається досить стабільною. Упродовж 1890-2000-х рр. до його складу входить 317 імен, які обслуговують 88209 носіїв. За походженням це канонічні, автохтонні слов'янські, запозичені імена й новотвори. Основу сільського антропонімікону становлять канонічні імена, узаконені християнською православною церквою та

наведені у святцях² (73,61% імен – 87,11% ім'явжитків): *Адам, Анатолій, Андріан, Андрій, Антон, Аркадій, Артем, Богдан, Борис, Вадим, Валентин, Валерій, Василь, Віктор, Віталій, Владислав, Володимир, Всеволод, В'ячеслав, Геннадій, Георгій, Григорій, Давид, Данило, Денис, Дмитро, Євген, Іван, Ілля, Йосип, Кирило, Костянтин, Леонід, Леонтій, Максим, Матвій, Микита, Микола, Михайло, Назар, Олександр, Олексій, Павло, Петро, Роман, Ростислав, Семен, Сергій, Степан, Федір, Юлій, Юрій, Яків* тощо.

У вивчених документах канонічні імена подані в церковно-канонічній, народній або розмовно-побутовій формі. За спостереженням В. Бондалетова, заміна архаїзованих церковних форм імен новими остаточно завершується в кінці XIX ст. [4, с. 24]. Проте на досліджуваній території цей процес відбувається дещо повільніше й триває до 1940-х років.

Упродовж 1890-1900-х рр. імена переважно записують у церковно-канонічній формі: *Авиронъ, Адріанъ, Александръ, Алексій, Анисій, Анфимъ, Архиппъ, Варлаамъ, Василій, Вассіанъ, Вениаминъ, Вечеславъ, Викторъ, Владимиръ, Гавриіль, Даміанъ, Даниїль, Димитрій, Діомидъ, Евменій, Евсевій, Евтихій, Евфросиній, Емиліанъ, Євстафій, Захарія, Ілля, Ірадїонъ, Исидоръ, Іаковъ, Іоакимъ, Іоанникій, Іоаннъ, Іосифъ, Іуліанъ, Іустинъ, Кассіанъ, Кириллъ, Кодратъ, Константинъ, Маркіанъ, Митрофанъ, Михаїль, Николай, Прокофій, Савва, Самуїль, Симонъ, Сімеонъ, Феодотъ, Феофаній, Фирсъ.*

Протягом перших двох десятиріч відбувається злам у вживанні офіційних форм канонічних імен, зумовлений переходом до громадянської реєстрації новонароджених. Унаслідок цього деякі старі оніми зникають: *Евменій* (востаннє вжито в 1912 р.), *Евтихій* (1910), *Евфросиній* (1921), *Варлаамъ* (1910), *Іуліан[ъ]* (1920), *Іустин[ъ]* (1911), *Софроній* (1911). Інші імена відтепер функціонують паралельно – у церковно-канонічній і народній формі: *Даміанъ* і *Дем'ян*, *Димитрій*, *Дмитрій* і *Дмитро*, *Діомидъ* і *Демид*, *Діонисій* і *Денис*, *Евсевій* і *Євсей*, *Евфрем* і *Єфрем*, *Емиліанъ* і *Омелян*, *Іаковъ* і *Яків*, *Іоакимъ* і *Яким*, *Косьма* і *Кузьма*, *Сімеон* і *Семен*, *Феодор* і *Федір*. Окремі імена, записані у відповідності до старої норми, трапляються в актах 1930-40-х років: *Даниїл* (1931 р.), *Димитрій* (1930, 1932-1935), *Іоанн[ъ]* (1930-1938, 1940-1941), *Іосиф* (1932), *Феодор[ъ]* (1930-1931).

Узагальнивши архівні матеріали 1890-2000-х рр., виділяємо такі типи заміни церковно-канонічної форми народною:

1) стара форма замінюється новою й більше не вживається: *Діомид[ъ]* – *Демид* (у 1921 р. зникає стара, а в 1965 з'являється нова), *Іоакимъ* – *Яким* (заміна відбувається в 1920 р.), *Кассіан[ъ]* – *Касян* (у 1902), *Кирилл[ъ]* – *Кирило* (у 1911), *Маркіан[ъ]* – *Маркіян* (у 1921), *Емиліан[ъ]* – *Омелян* (у 1930);

2) кілька десятиліть використовуються стара й нова форми, після чого стара зникає: *Василій* – *Василь* (упродовж 1918-1952 рр. – обидві форми, з 1960 – лише нова), *Димитрій* – *Дмитро* (упродовж 1920-1932 – обидві форми, з 1933 – лише нова), *Ілля* – *Ілля* (упродовж 1918-1920 – обидві форми, з 1921 – лише нова), *Іаков[ъ]* – *Яків* (упродовж 1919-1935 – обидві форми, з 1936 – лише нова), *Іосиф[ъ]* – *Йосип* (упродовж 1919-1921 – обидві форми, з 1922 – лише нова), *Сімеон[ъ]* – *Семен* (упродовж 1907-1926 – обидві форми, з 1927 – лише нова);

3) форми функціонують паралельно: *Антоній* – *Антон*, *Артемій* – *Артем*, *Діонисій* – *Денис*, *Ігнатій* – *Гнат*, *Прокофій* – *Прокіп*, *Тарасій* – *Тарас*.

² Святці, або місяцеслови, – список святих, визнаних православною церквою, складений за порядком днів року, на які припадає вшанування кожного святого.

Паралельне вживання повних канонічних імен та їхніх усічених варіантів, що в ХХ ст. стали окремими онімами, засвідчують дослідники української та російської антропонімії. Л. Скрипник і Н. Свистун лексеми *Антон – Антоній, Свирид – Спиридон – Свиридон* і т. ін. вважають варіантами одного імені [5, с. 10; 6, с. 87], а І. Скорук та Г. Кравченко – різними іменами [7, с. 43–93; 8, с. 15]. Ми розглядаємо такі лексеми як варіанти одного імені, вважаючи стрижневим той варіант, що переважає на досліджуваній території. Так, іменем *Євген* упродовж 120 р. названо 1663 хлопців, а *Євгеній* – лише 234. Отже, усічений варіант, що став нормою в сучасній українській літературній мові [5, с. 57], у сільському іменнику більш частотний, тому основним вважаємо саме його. У міському антропоніміконі Центральної Донеччини спостерігаємо протилежну тенденцію. Там питома вага повного варіанта втричі вища, ніж стягненого [7, с. 43]. Очевидно, причиною цього є вплив російського іменника, але мотиви можуть бути й інші, наприклад, особисті вподобання найменувачів.

Імена вносять до актових записів не лише в церковно-канонічній і народній формі, що закріпилася в українській мові як нормативна, але й у різних розмовно-побутових варіантах. Упродовж 120 років 298 варіантів імен було надано 1596 новонародженим (рис. 1). До революції варіанти імен в актових записах траплялися рідко: на I зрізі їх 12, на II – 22, на III – 31. У цей період ім'я для дитини обирав священник, віддаючи перевагу канонічній або загальноприйнятій народній формі його: *Димитрій* або *Дмитро*, *Кассіан* або *Касян*, *Спиридон* або *Свирид*.

Після запровадження обов'язкової громадянської реєстрації право називати новонародженого отримують батьки. Відтепер працівники рагсів нерідко записують ім'я з уст найменувачів. Це сприяє проникненню до офіційної сфери великої кількості розмовно-побутових варіантів імен: у 1920-і рр. їх 107, у 1930-і – 132, у 1940-і – 84, у 1950-і – 33. Подібну тенденцію засвідчує й дослідниця іменника м. Донецька Г. Кравченко [7, с. 43–44]. Однак у сільському антропоніміконі впродовж 1920-1950-х рр. зафіксовано значно більше варіантів імен, ніж у міському. Таку ситуацію можна пояснити недостатнім рівнем грамотності тих, хто в селах проводив реєстрацію новонароджених.

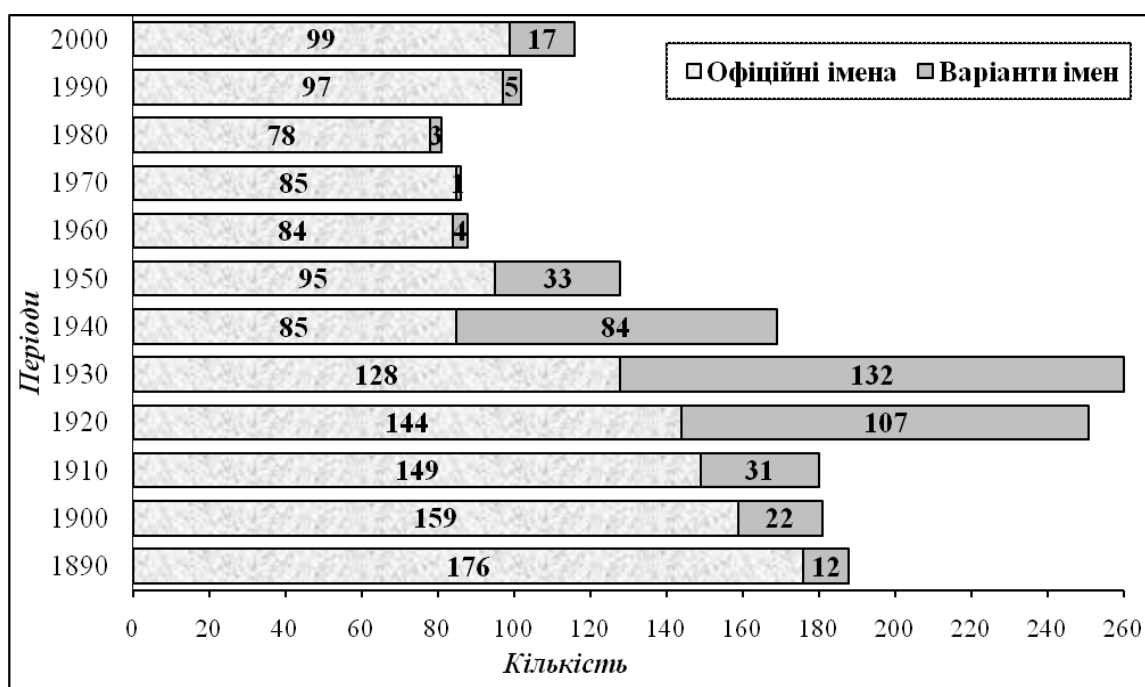

Рис. 1. Співвідношення повних імен та розмовних варіантів у ролі офіційних найменувань чоловіків упродовж 1890-2000-х рр.

У другій половині ХХ ст. працівники рагсів здебільшого записують імена в офіційній формі відповідно до норм сучасної української літературної мови. Тому варіанти потрапляють до актових записів рідко: у 1960-і рр. їх 4, 1970-і – 1, 1980-і – 3, 1990-і – 5. В останньому періоді кількість їх знову зростає (до 17). Цьому посприяв наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5, який дозволяє, за умови згоди обох батьків (або матері, якщо батька немає), надавати дитині будь-яке ім'я, зокрема й варіант того чи іншого оніма. Це, на думку Л. Белея, “зумовлює появу цілої низки фонетичних, морфологічних та орфографічних імен-дублетів, які не мають ніякої функціонально-стилістичної чи конотативної специфіки, а тому є надлишковими” [9, с. 318]. Помічені нами в актових записах 2000-х рр. варіанти *Владіслав* (< *Владислав*), *Данііл*, *Данііл*, *Даніл* (< *Данило*), *Дмитрій* (< *Дмитро*), *Ігорь* (< *Ігор*), *Ілья* (< *Ілля*), *Кірілл* (< *Кирило*), *Михаїл*, *Михаїл* (< *Михайло*), *Нікіта* (< *Микита*) не адаптовані до структури української літературної мови, тому, на нашу думку, їх слід уникати.

Аналіз архівних матеріалів свідчить, що до документів переважно проникають варіанти, поширені в усному мовленні селян, зокрема гіпокористики та демінутиви. Окрему групу варіантів становлять помилкові записи імен, які ми не класифікуємо, оскільки вони виникли несвідомо, унаслідок відсутності необхідних знань з української мови у працівників РАЦС (рис. 2).

Рис. 2. Співвідношення різних типів варіантів канонічних чоловічих імен в офіційному іменнику Центральної Донеччини

Більшість гіпокористик³ являє собою усічено-суфіксальні утворення на –а: *Боря*, *Ваня*, *Вася*, *Веня*, *Виталя*, *Вітя*, *Володя*, *Гена*, *Діма*, *Женя*, *Жора*, *Коля*, *Костя*, *Льова*, *Митя*, *Петя*, *Родя*, *Рома*, *Руся*, *Сева*, *Стьопа*, *Харя*, *Хвиля*; –ш(а): *Геша*, *Гриша*, *Льоша*, *Паша*, *Саша*, *Яша*; –н(я): *Гриня*, *Сеня*. У 1932 р. у с. Новомихайлівці Мар’їнського району як офіційне ім’я вжито *Федьо*, що є варіантом оніма *Федір*. Функціонально він близький до утворень на –а, –ш(а), –н(я). Однак сфера вживання цього варіанта обмежена: його використовують переселенці з Західної України.

³ Гіпокористика – ім’я, що має скорочену форму основи чи одну повну основу замість двоосновної форми. Може бути суфіксальною (з нейтральним суфіксом) і безсуфіксною [10, с. 69].

Гіпокористики, утворені за допомогою усічення⁴, мають певну специфіку: скороченню підлягають фактично не морфеми, як це буває при творенні апелятивів, а фонетичні частинки імені (*Влад* < *Владислав*, *Володь* < *Володимир*). Це зумовлене тим, що особові імена деетимологізовані, і тому з іншими членами своїх етимологічних гнізд таких зв'язків, як більшість апелятивів, не мають. Залежно від того, яка саме частина імені випадає (початкова, серединна чи кінцева), розподіляємо усічені варіанти на ті, що утворені шляхом афези, синкопи та апокопи. У документах, як і в побутовому мовленні мешканців Центральної Донеччини, переважають варіанти, що виникли внаслідок апокопи: *Вас* < *Василь*, *Влад* < *Владислав*, *Владлен*, *Володь* < *Володимир*, *Георг* < *Георгій*, *Григір* (*Григор*) < *Григорій*, *Зін* < *Зіновій*, *Кость* < *Костянтин*. Такі утворення поширені й на решті території України. Дослідник словотвору особових імен в українській мові І. Ковалик пояснює це тим, що в “слові-імені інформація концентрується передусім на початку імені, і ... кінцеві частини імені, як менш навантажені інформацією, відпадають” [11, с. 218]. Значно менше прикладів афези (*Алентін* < *Валентин*, *Митро* < *Дмитро*), синкопи (*Пантемон* < *Пантелеймон*) та поєднання синкопи й апокопи (*Олесь* < *Олександр*, *Стас* < *Станіслав*).

Крім гіпокористик, до документів іноді потрапляють і демінутиви⁵. Серед них переважають утворення з суфіксами **-к(о)**: *Ванько*, *Василько*, *Васько*, *Витько*, *Гилько*, *Грицько*, *Гришко*, *Зинько*, *Ігорко*, *Левко*, *Мар'яно*, *Митько*, *Олесько*, *Панько*, *Сашко*; **-к(а)**: *Васька*, *Вітька*, *Володька*, *Гришка*, *Женька*, *Жорка*, *Льонька*, *Павка*, *Савка*, *Санька*, *Толька*; **-ик**: *Владик*, *Володик*, *Грицик*, *Едик*, *Жорик*, *Зеник*, *Лесик*, *Петрик*, *Тадик*, *Шурик*; **-ц(ь)**: *Гриць*, *Корнелиць*; **-ць(о)**: *Іванцьо*; **-сь**: *Михась*, *Ясь*; **-ун(я)**: *Митюня*; **-чик**: *Миколайчик*; **-х(а)**: *Тимоха*. Такі варіанти українці здебільшого вживають щодо молодших за віком. Тому нерідко називають працівникові рагу обране для дитини ім'я не в повній формі, а в зменшено-пестливій. Унаслідок запису імені на слух в українській іменник Центральної Донеччини проникло 62 демінутиви.

В актові записи потрапляють навіть аугментативні варіанти⁶ з суфіксами **-иц(е)**, **-иск(о)**, що в усному мовленні мають семантику збільшеності або зневажливості. Так, 1922 року в с. Парасковіївці Мар'їнського району в родині Петренків син зареєстрований під іменем *Іванище*, 1935 року в с. Олександрівці цього ж району в сім'ї Іванчуків син отримав ім'я *Василиско*. На нашу думку, ці імена позбавлені будь-якого відтінку фамільярної зневажливості. Мотивом вибору їх могла послугувати вага новонароджених або те, що діти були первістками, тобто старшими у своїх родинах.

В обстежених архівних документах виявлено чимало помилкових записів чоловічих імен: *Алексій* < *Олексій*, *Анатолей* < *Анатолій*, *Віктор* < *Віктор*, *Генадій* < *Геннадій*, *Горгій* < *Георгій*, *Едуарт* < *Едуард*, *Махаїл* < *Михайло*, *Фафаній* і *Фифан* < *Феофаній*, *Явлампій* < *Євлампій* та ін. Більшість цих варіантів виникла внаслідок запису імен відповідно до їхньої вимови, без урахування орфографічної норми сучасної української літературної мови. Однак є серед них і такі, що постали

⁴ Під усіченням ми розуміємо особливий структурний спосіб словотвору, наслідком якого є не просто нові фонетичні варіанти імен, а імена з новим емоційним відтінком, переважно фамільярним (*Стас* < *Станіслав*) [3, с. 104].

⁵ Демінутив – вид квалітатива, ім'я зі зменшувально-пестливим відтінком значення в даному контексті [10, с. 71].

⁶ Аугментатив – вид квалітатива, ім'я зі збільшувально-заякувальним відтінком значення в даному контексті [10, с. 70].

як гіперизми через бажання відштовхнутися від вимови й написати онім правильно: *Анотолій* < *Анатолій*, *Орсеній* < *Арсеній*, *Коллинник* < *Каленик*.

Імена, записані з уст найменувачів, відбивають фонетичні й морфологічні риси південно-східного наріччя української мови:

1) заміну [e] на [и] та [і] в ненаголошеній позиції: *Валинті́н* < *Валенти́н*, *Алікса́ндр* < *Олекса́ндр*;

2) нерозрізнення [и] та [і]: *Боріс* < *Борис*, *Радион* < *Родіон*;

3) заміну [ф] на [т], [хв]: *Тодосій* < *Феодосій*, *Тимохвей* < *Тимофій*, *Хведір* < *Федір*;

4) оглушення кінцевого приголосного: *Едуарт* < *Едуард*;

5) виникнення неетимологічних приголосних [в], [г] перед початковими голосними (явище протези): *Волег* < *Олег*, *Гилько* < *Ілько* < *Ілля*;

6) появу протетичних звуків у середині імені між двома голосними: *Івосиф* < *Іосиф*, *Родівон* < *Родіон*;

7) появу після губного [м] перед [а] епентетичного приголосного [н]: *Демнян* < *Дем'ян*;

8) переставлення звуків або складів у межах слова (явище метатези): *Коснятин* < *Костянтин*;

9) усичення кінцевого форманта –о: *Даніл* < *Данило*, *Дмитр* < *Дмитро*.

Деякі варіанти відбивають особливості вимови певних імен в інших регіонах України. Так, лексеми *Алексій*, *Александр*, *Парфірій*, *Радион* породжені аканням, що не притаманне мовленню мешканців Центральної Донеччини. До “акаючих” належать лівобережнополіські й частина правобережнополіських говірок. Наведені варіанти особових імен зафіксовано в актових записах сіл Гришине Красноармійського р-ну, Яковлівка Ясинуватського р-ну, Георгіївка й Решетилівка Мар'їнського р-ну, говірки яких мають північноукраїнську основу. Це можна пояснити тим, що в заселенні зазначених сіл брали участь вихідці з північних областей України, зокрема з Чернігівщини та північної Київщини.

Проведене дослідження свідчить, що найбільше варіантів чоловічих імен проникає до документів під час переходу від церковної до громадянської реєстрації новонароджених, у 1910-1940-і рр., через відсутність необхідних знань з української мови в працівників рагсів. З усталенням цього процесу до актових записів потрапляють лише поодинокі варіанти, поява яких зумовлена особистим бажанням найменувачів. З метою встановлення інших причин збагачення офіційного антропонімікону українців Центральної Донеччини розмовно-побутовими варіантами доцільно проаналізувати жіночий іменник обстежуваної території.

РЕЗЮМЕ

В статье определен состав вариантов мужских имен в официальном именнике украинцев Центральной Донетчины с 1890 по 2010 гг., установлено соотношение имен в церковно-канонической, народной и разговорно-обиходной форме; охарактеризованы основные типы вариантов; выяснены пути и причины проникновения их в метрические книги и акты о рождении детей.

Ключевые слова: мужское имя, вариант имени, гипокористика, усечение, деминутив.

SUMMARY

This paper defines the composition and share of informal and everyday variants of male names in the official name system of the Ukrainians of the Central part of Donetsk

region from 1890 to 2010. The main reasons of penetration of variants into the birth records have been found out.

Keywords: male name, variant of name, hypocoristics, reduction, diminutive.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Устинович, А. К. Антропонимия Гродненщины и Брестчины XIV-XVIII вв. [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. К. Устинович. – Минск, 1970. – 22 с.
2. Гвоздева, О. Л. Фонетичні варіанти чоловічих календарних імен у великоруській діловій писемності XIV-XVI ст. [Текст] / О. Л. Гвоздева, К. А. Охомуш // Мовознавство. – 1989. – № 3. – С. 60-64.
3. Чучка, П. П. Антропонимия Закарпаття [Текст] / П. П. Чучка. – К. : ТОВ «Папірус», 2008. – 671 с.
4. Бондалетов, В. Д. Русская ономастика : Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов по спец. №2101 «Русский язык и литература» [Текст] / Бондалетов В. Д. – М. : Просвещение, 1983. – 224 с.
5. Скрипник, Л. Г. Власні імена людей: словник-довідник [Текст] / Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. [ред. В. М. Русанівський]. – 2-е вид., виправ. й доповн. – К. : Наук. думка, 1996. – 335 с.
6. Свистун, Н. О. Динаміка антропонімікону м. Тернопіль XIX-XX ст. [Текст] : дис. ... канд. філол. наук / Свистун Ніна Олександрівна. – Чернівці, 2006. – 197 с.
7. Кравченко, Г. В. Динаміка українського іменника м. Донецька з 1890 по 1990-і роки [Текст] : дис. ... канд. філол. наук / Кравченко Галина Валеріївна. – Донецьк, 2000. – 325 с.
8. Скорук, І. Д. Динаміка антропонімікону м. Луцька в XX ст. [Текст] : дис. ... канд. філол. наук / Скорук Ірина Денисівна. – К., 1999. – 180 с.
9. Белей, Л. Український пострадянський іменник : основні тенденції розвитку [Текст] / Л. Белей // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2007. – Вип. 356-359. Слов'янська філологія. – С. 318-320.
10. Подольская, Н. В. Словарь русской ономастической терминологии [Текст] / Подольская Н. В. – М. : Наука, 1988. – 190 с.
11. Ковалик, І. І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення) / І. І. Ковалик // Територіальні діалекти і власні назви : [зб. ст.]. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 216-225.